

Plikttrogen och duglig.

En studie av lärar- och lärarinneideal i dödsrunor åren 1928- 1930

Jessica Karlsson



HÖGSKOLAN
DALARNA

Högskolan Dalarna
Akademin för humaniora och språk
Historia III: C- Uppsats. 15 poäng, vt - 2012
Handledare: Peter Reinholdsson

Abstrakt

Undersökningens syfte är att studera lärarideal genom dödsrunor för att se vilka ideal som den avlidne framställdes i samt se hur dessa skiljer sig åt i ett genusperspektiv. Minnesrunorna finns publicerade i *Sveriges allmänna folkskolläraryörens tidsningsorgan Svensk läraretidning* och undersökningsperioden är åren 1928- 1930. Undersökningen visade på att både den manlige och den kvinnliga läraren framställdes i stort sett lika även om det skiljer sig åt procentuellt sett. Läraridealet för denna tid var en pliktrogen och nitiskt lärare/lärlarinna som på ett dugligt, intresserat och självupppoffrande sätt utförde sitt kall. Därtill tillkom ideal såsom glad, avhållen och godhjärtad. Manliga lärarideal var även redighet samt att denne kunde ses som försynt. För den kvinnlige läraren framhålls ideal såsom moderlig och fostrarinna.

Nyckelord: Ideal, idealtyp, folkskollärare, folkskollärlarinna, 1920-tal.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
1.1 Syfte och frågeställning.....	3
1.2 Begreppsdefinition.....	4
1.3 Metod och material.....	5
1.3.1 Metod.....	5
1.3.2 Material.....	5
1.4 Avgränsning.....	7
1.5 Tidigare Forskning.....	7
1.6 Bakgrund.....	13
1.6.1 Folkskolestadgan 1842	13
1.6.2 Folkskolläraren.....	15
1.6.3 Folkskollärarinnan.....	15
1.6.4 Sveriges allmänna folkskolläraryörening	16
1.6.5 Undervisningsplan 1919.....	18
1.6.6 Bottenskolereformen 1927.....	18
1.6.7 Kall eller yrke.....	19
2. Undersökning	21
2.1 Antal minnessrunor.....	21
2.2 Framställning av den ”gode läraren”.....	22
2.3 Framställning av den ”goda lärarinnan”	24
2.4 Jämförande analys	27
3. Diskussion.....	29
4. Sammanfattning.....	34

Käll- och litteraturförteckning

Bilagor

1. Inledning

En människa kan under sin livstid vara förhållandevis diskret och står inte gärna i offentlighetens ljus. När hon avlider är det vanligt att på ett eller annat sätt offentliggöra döden och detta visar sig framförallt i dödsannonser och i dödsrunor. Där väljer de anhöriga eller annan skribent att berätta om den avlidne och dess livsberättelse blir till allmän beskådning. Genom minnesrunan kan vi få information om den avlidne, hur denna levt under sin livstid, olika karaktärsdrag denna innehaft och ibland också dödsorsak.

I den här uppsatsen har jag undersökt hur den manlige och den kvinnliga folkskolläraren framställdes i dödsrunor åren 1928-1930. Vilka ideal som de anhöriga eller annan skribent lyfte fram samt se vilka skillnader respektive likheter som går att utläsa mellan den manlige och den kvinnliga läraren.

Framställningar i minnesrunor kan i många fall ses som stereotypa där likartade formuleringar återkommer vilket kan tyda på att det i mångt och mycket finns en ”mall” för hur dessa skall framställas och att minnesrunorna anpassats till tidens ideal. Genom minnesrunan kan den bortgångne framställas i bättre dager och den avlidnes betydelse uppenbaras efter döden (kanske först då?). Ibland framkommer dock en negativ bild av den avlidne, där anhöriga eller annan skribent berättar om dennes negativa sidor, för att senare förklara dem i positiv anda och, enligt mig, ursäkta den avlidnes sämre karaktärsdrag. Jag har vid ett flertal tillfällen läst att ”under den sträva och hårda ytan gömde han en vacker kärna”¹ eller ”under den till synes pessimistiska ytan var Gottfrid Lindqvist en hedersman”² eller ”föreföll sträv och kall men under den något så skrovliga ytan klappade ett varmt hjärta”³ och liknade.

Huvuduppgiften i denna undersökning är dock att undersöka goda ideal för dåtidens lärare och lärarinnor och inte se negativa omdömen, även om det i viss mån förekommer. Vi kan genom att studera minnesteckningar (både dödsrunor och födelsedagshyllningar) se hur den gode läraren och lärarinnan framställdes i sin lärargärning, vilka ideal som sågs som önskvärda och vidare utmärkte den ”gode läraren”.

¹ *Svensk läraretidning* 1930, nr.35

² 1930, nr.22

³ 1928, nr.49

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna undersökning är att studera lärarideal genom dödsrunor åren 1928 till 1930, samt se hur dessa skiljer sig åt i ett genusperspektiv.

- Hur framställs den manliga läraren i dödsrunorna, vilka lärarideal var vanligt förekommande?
- Hur framställdes den kvinnliga lärarinnan i dödsrunan, vilka lärarideal var vanligt förekommande?
- Vilka likheter respektive olikheter kan vi utläsa mellan den manliga idealläraren och den kvinnliga ideallärarinnan?

1.2 Begreppsdefinition

Svenska akademins ordlistas (SAOL) benämning på ordet *ideal* är ” Det fullkomliga; mönster, förebild; det eftersträvande”.⁴ Nationalencyklopedins benämning på *ideal* är ” Något önskvärt, förebildligt, ofta också ouppnåeligt”.⁵ Mats Sjöberg skriver att ” En idealtyp är en teoretisk konstruktion och är inget medelvärde utan ett försök att renodla framträdande egenskaper och karaktäristiska och att ordna dessa under en ideal.”⁶ Ett ideal är något som finns i tiden, det vill säga; ett ideal är olika i olika tider och kan på så sätt ses som föränderligt. Ett ideal i dag kan skilja sig åt från dåtidens då olika ideal är önskvärt i olika tider. Ideal finns överallt och formas både medvetet och omedvetet. Ett ideal är en målsättning, eller en förväntning, och formas i samband med de förväntningar som finns i samhället.

En *idealtyp* är enligt Nationalencyklopedin ” inom samhällsvetenskapen benämning på begrepp som renodlar typiska delar av samhällseliga fenomen. Idealtyper beskriver inte verkligheten som den är utan är analytiska konstruktioner”.⁷ En idealtyp är således framställningen av någonting renodlat. D.v.s. vi konstruerar en bild/modell av någonting som innehar renodlade ideal. En ”ren” typ där syftet kan vara att skapa ett föredöme för andra och på så sätt bli en identitetsmarkör inom en grupp eller i samhället.

⁴ Svenska akademins ordlista, s. 366 även tillgängligt på webben

http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista

⁵ Nationalencyklopedin. Även tillgängligt på webben <http://www.ne.se/ideal>

⁶ Sjöberg (2006) s. 184

⁷ Nationalencyklopedin. Internetversion, ordlista <http://www.ne.se/idealtyp> (2012-06-21)

1.3 Metod och material

Nedan följer en beskrivning hur jag gått tillväga i min undersökning, det vill säga vilken metod jag använt mig av samt vilket material som kommit till användning.

1.3.1 Metod

I denna undersökning har jag kombinerat en kvantitativ metod med en kvalitativ metod. Jag har studerat dödsrunor för lärare och lärarinnor åren 1928 till 1930 och dessa har jag hämtat ur *Svensk läraretidning* som finns tillgänglig på webben. Jag har därefter sammanställt manliga respektive kvinnliga karaktärsord som fanns att utläsa i minnesrunorna och därefter försökt komma fram till vilka lärarideal den gode läraren och lärarinnan skulle ha under denna epok.

Av de 601 minnesrunor som lästs var det 380 runor över avlidna manliga lärare och 221 runor över avlidna lärarinnor. Alla eftermälen innehöll inte information om den avlidne, dvs. karaktärsdrag lyftes inte fram utan den information som fanns tillgänglig var datum för födelsedagen eller bortgången, ort och skola där den avlidne varit verksam respektive vilken utbildning denna innehaft, eventuell examen samt närmast sörjande. Ibland framkom också dödsorsak samt den avlidnes eventuella uppdrag utöver lärartjänsten. Dessa minnesrunor är inte med i undersökningen och uppgår till 193 runor över avlidna manliga lärare och 132 runorna över avlidna lärarinnor. Kvar blir således 187 runor över avlidna manliga lärare respektive 89 runor över avlidna lärarinnor. Det är dessa 276 som ligger till grund för denna undersökning.

Som nämnts innehöll runorna datum för födelsen respektive bortgången, samt utbildning, eventuell examen, ort/plats där denne varit verksam samt närmast sörjande. Efter dessa stereotypa framställningar följde värdeomdömen om personen i fråga. Både om personen och om dennes verksamhet och det är denna framställning som ligger till grund för min undersökning. Vanligt förekommande är också att skribenten/den anhörige redogjorde för ytterliga företroendeuppdrag den avlidne läraren/lärarinnan haft, exempelvis diverse kommunal företroendeuppdrag, kyrkliga uppdrag samt om denne varit verksam inom diverse rörelser eller nämnder.

Jag har därefter skrivit ner karaktärsdrag och plockat ut nyckelord ur varje dödsannons och därefter sammanställt dem i en manligt respektive en kvinnlig kategori. Sammanlagt rör det sig om åtskilliga värdeomdömen och synonymer till dessa (se bilaga). Därefter har jag under-

sökt vilka ord som varit mest förekommande i eftermälena och därefter försökt att kategorisera dem. Exempelvis förekommer orden älskad, omtyckt, avhållen, värderad etc. i runorna och för att det inte skall bli för mycket information har jag istället sammanställt dem under en och samma kategori, i detta fall avhållen. De tio mest frekventa uttrycken är med i denna undersökning och är sammanställda i en manlig respektive kvinnlig tabell. Därtill tillkommer citat hämtade ur ett flertal av runorna för att ytterligare påvisa likheter i framställningen av den ”manlige” eller den ”kvinnlige” läraren. Dessa förekommer vid ett flertal tillfällen i denna undersökning men huvudarbetet ligger i att sammanställa karaktärsbeskrivande ord.

1.3.2 Material

Svensk lärartidning grundades av Emil Hammarlund i december år 1881 och utkom en gång i veckan. Svensk lärartidning var Sveriges allmänna folkskolärläroverings (SAF) språkrör. År 1896 bildades *Svensk lärartidningsförlags AB* och redaktörer har bland annat varit Fridtjuv Berg och Wärner Rydén som även verkade politisk. *Svensk lärartidningsförlags AB* utgav även barnbiblioteket *Saga*.⁸

I *Nordisk familjebok* från 1926 kan man läsa att Svensk lärartidning ”är numer organ icke blott för Sveriges allmänna folkskollärovering, utan äfven för Sveriges seminarielärovering, småskoleseminariernas lärovering och högre folkskolornas förovering” och att tidningen vid tidpunkten utgick i 8 800 exemplar. Prenumerationspriset år 1926 uppgick till 10 kronor per år.⁹

Tidningen har genom åren haft följande namn:

1882-1932, *Svensk lärartidning*

1933-1946, *Svensk lärartidning*

1947-1956, *Folkskolan. Svensk lärartidning*

1957-1966, *Lärartidningen och Folkskolan (1957-1963)*

1967-1990, *Lärartidningen/Svensk skoltidning*

⁸ *Svensk lärartidning*. Förord till den digitala utgåvan <http://runeberg.org/svlartid/>

⁹ Nordisk familjebok. Uggelupplagan. 38. Internetversion: <http://runeberg.org/nfcr/0376.html>

1990-, *Lärarnas tidning*, www.lararnastidning.net¹⁰

År 1928 utkom Svensk lärartidning i 52 nummer, år 1929 i 50 nummer och år 1930 i 53 nummer. Innehållet i tidningen är främst skolnyheter för berörda läsare men det går även att läsa om lediga respektive tillsatta tjänster, personliga bemärkelsedagar, litteratur, annonser (exempelvis kursutbud) samt en kategori som går under namnet ”fria ordet” där läsarna själva uttrycker sig i frågor som rör folkskolan. Som nämnts innehåller även Svensk lärartidningen dödsrunor över avlidna lärare där dessa på ett eller annat sätt hyllas och uppmärksammas. Det fanns totalt 601 manliga och kvinnliga dödsrunor under undersökningsperioden, varav 276 som kommit till användning för denna undersökning.

Lite problematisk har det varit att förhålla sig till källmaterialet. Dels var andelen dödsrunor stort vilket resulterade i mycket information, dels innehöll dödsrunorna många olika ord och synonymer till dessa vilket i sin tur lett till att jag använt mig av ordböcker för att försöka hitta ett och samma ord för att underlätta arbetet. Undersökningen har utförts noggrant men jag reserverar mig dock för eventuella fel.

1.4 Avgränsning

Avgränsningen sträcker sig som sagt till åren 1928-1930 dels för att dessa fanns tillgängliga på webben, dels var det dessa årtal som fanns i sammanhängande följd vilket gjorde att undersökningsområdet breddades. Avgränsningen sträcker sig även till att endast ha de tio vanligaste orden/uttrycken då de kvarvarande som funnits i dödsrunorna varit i så liten omfattning. Procentuellt sett var de orden och uttrycken få och är enligt mig inte relevant för undersökningen. Jag har inte tagit hänsyn till vilken nivå läraren eller lärarinnan undervisade på. Det vill säga om de undervisade som folkskollärare, folkskollärarinna eller småskollärarinna. Dock hade det mindre betydelse för resultatet vilket jag återkommer till i min diskussion.

1.5 Tidigare forskning

I *Den gode folkskolläraren* har docenten Mats Sjöberg, precis som jag, studerat minnestekningar ur *Svensk lärartidning* för att försöka skapa sig en bild av hur den ”gode läraren” såg ut. Sjöberg har gjort två nedslag i sin undersökning. Dels år 1930 och dels år 1956 och har, utöver dödsrunor, även studerat födelsedagshyllningar för att ytterligare bredda sitt område

¹⁰ *Svensk lärartidning*. Förord till den digitala utgåvan <http://runeberg.org/svlartid/>

där liknande formuleringar går att utläsa som i dödsrunor. Hans undersökning bygger på totalt 226 minnesteckningar (dödsrunor och födelsedagshyllningar). Dock har han gått igenom betydligt fler men inte använt dem i detta sammanhang. Sjöberg har, till skillnad mot mig, valt att enbart studera de manliga lärarna.¹¹

Sjöberg har i sin undersökning fått fram olika ”teman” vilka var återkommande i stordelen av minnesteckningarna. Termen ”kall” var ett vanligt återkommande tema då han vid ett flertal tillfällen läst formuleringar såsom ”Varmt hängiven sitt kall” eller ”helt uppgått i sitt kall”. Sjöberg menar också att kallet och yrket delvis ställs emot varandra då formuleringar kunde lyda såsom ”Lika mycket som ett kall som ett yrke”. Kallet är en uppgift som handlar om att tjäna människor menar Sjöberg och belöningen finns i den utförda handlingen. Andra benämningar Sjöberg funnit i minneanteckningarna var ”lärargärning”, fostrargärning” som enligt honom är besläktat med termen ”kall”.¹²

Plikt och nit är enligt Sjöberg återkommande teman i de studerade minnesteckningarna och menar att en högt värderad lärare var pliktrogen och nitisk. Lärargärningen kunde skötas med ”nit och skicklighet” eller ”plikttrogenhet, ordning och reda”. Sjöberg menar att ordet plikt ofta nämndes i samband med ordet nit och ofta kombinerades dessa ord med ”samvetsgrann, trofasthet, noggrannhet, duglighet, ordning, reda, ärlighet och kraft”. Ordet plikt kan enligt Sjöberg associeras med termer som ”skyldighet” då personen i fråga förväntas utföra detta i sin lärargärning. Läraren skulle alltså följa regler på ett trofast sätt i ett oegennyttigt syfte.¹³

Sjöberg har även funnit att personligheten hos läraren lyftes fram i minnesanteckningarna. Sjöberg visar att minnesteckningarna kunde innehålla uppgifter om personliga karaktärsdrag då formuleringar kunde lyda som ”torr humor” eller ”humoristisk läggning” eller ”glada sinnelag”. Dock menar Sjöberg att dessa humoristiska sidor sannorlikt visade sig i umgänget med kollegorna och inte i klassrummet. I lärarpersonligheten hyllades dock andra egenskaper i större utsträckning och då menar Sjöberg egenskaper som stabilitet och ordning. Exempelvis kunde formuleringar i minnesanteckningar lyda såsom ”rakryggade och ärliga uppträdande” eller enbart ”rakryggad”. Dessa formuleringar sammansattes ofta med ord som redbar, saklig,

¹¹ Sjöberg (2007) s.169

¹² Sjöberg (2007) s.170

¹³ Ibid s.172

omutlig, gedigen osv. Den gode läraren är enligt Sjöberg undersökning en personlighet med humor men som har ordning och stabilitet kring sig.¹⁴

Läraren hade, utöver sin lärargärning, andra förtroendeuppdrag enligt de minnesteckningar Sjöberg studerat. Detta kunde handla om att vara engagerad i kyrkokören, inom hembygdsföreningen eller inom nykterhetsrörelsen. Läraren kunde i minnesteckningen ha en ”mångsidig begåvning” och Sjöberg menar att denna syn hängde samman med att människan hade möjlighet att delta i ”samhällets angelägenheter” i en tid ”när folkrörelsens aktivitet, tankar och ideal präglade och var levande i samhället”. Den berörde läraren kunde också vara representant för skolstyrelsen och skolrådet enligt Sjöberg. Detta hänger samman med att folkskolan låg under kyrkan under flera decennier in på 1900-talet då skolrådet utsågs av kyrkofullmäktige. Ordförandepresten i skolrådet var självskriven för prästen i församlingen så för att balansera kyrkans inflytande fanns det goda skäl för lärarkåren att få inflytande i skolrådet. Representanter för lärarkåren kunde exempelvis få inflytande i vilka läromedel som skulle införskaffas till undervisningen samt delta i diverse överläggningar.¹⁵

Andra vanliga värdeomdömen Sjöberg funnit var att läraren var god, klok, utmärkt, ambitiös, kunnig, skicklig etc. och ofta bekräftades detta med att läraren var omtyckt och respekterad av både elever och föräldrar. Sjöberg betonar dock en bredare roll läraren innehade: läraren som fostrare. Denne vägledde och handledde sina elever ”till dugande samhällsmedborgare” och detta kunde innebära att han inpräntade ”vikten av ordning, reda och plikt känsla” hos sina elever. Sjöberg menar dock att uppgiften inte var auktionär utan fostrandet skulle ske med fast hand eller i ”kärleksfull omtanke”.¹⁶

Sjöberg har även sett att kriget och bibeln är återkommande teman i minnesteckningarna. Formuleringar såsom ”stupat på sin post” eller döden har ”befriat den trötte kämpan” och Sjöberg associerar till en soldat och krigare eller något som är värt att strida för och detta liknas läraren vid. Andra liknelser Sjöberg nämner är kyrkliga och bibliska då läraren kunde beskrivas som ”socknens klockefar” eller varit ”en gammal klockefar i själen”. Dessa uttryck

¹⁴ Ibid s.173

¹⁵ Sjöberg (2007) s.177

¹⁶ Ibid s.176

är inget vi ser idag menar Sjöberg men var mer vanliga förr. Detta är inte heller förvånade då kyrkans roll och kristendomen spelade en stor roll i skolans vardag.¹⁷

Sjöberg menar han att en lärare kan placeras in under flera olika kategorier då olika ideal är eftersträvande och nämner vidare fyra olika idealtyper som är giltiga för åren 1930 och 1956. Läraridealet främsta roll (den första idealtypen) under denna tid är att vara tjänsteman, en person i offentlig tjänst. Läraren fullgör sin plikt mot nationen och staten genom att vara pliktrogen och nitisk. Sjöberg menar att lärarskapet är ”ett offentligt uppdrag som givits med förtroende” och från lärarens sida krävdes lojalitet och trohet.¹⁸ Den andra idealtypen som betonades är enligt Sjöberg läraren som den gode kamraten och kollegan. Här menar han kollegan i skolan och kamraten i den fackliga kåren där fackligt arbete sågs som beundransvärt då man stod upp för sina kollegor och talade för kårens sak. Sjöberg menar att andra viktiga förtroendeuppdrag, såsom viktiga poster i övriga kommunala församlingar sågs som beundransvärt och uppoffrande. Kollektivitet och kollegialt ansvar är alltså ideal för den tidens lärare och kollegan är enligt Sjöberg den andra idealtypen.¹⁹

Den tredje idealtypen är *förvaltaren* och här menar Sjöberg att lärarskapet betonades på att hushålla, förvalta de mänskliga resurserna på bästa sätt. Exempelvis skulle läraren noga överväga och fostra eleverna efter dessas specifika utgångspunkter. Han liknar läraren med en trädgårdsmästare som noga och övertänkt valde vilka växter som skulle beskäras och vilka som skulle förädlas. Uppdraget betonade kontinuitet och ideologi. Den fjärde och sista idealtypen Sjöberg beskriver är *fadern* som med ”patriarkal och myndig, men inlevelsefull och omtänksamhet, hand styrde och dirigerade”. Sjöberg nämner rätten att fysiskt bestraffa vid olydnad och korrigera felaktigheter men också att inkludera där syftet var integration och försoning. Lärarskapet var en del i samhället och alla hade en uppgift i det då detta alla bidrog till helheten.²⁰

Forskaren och lektorn Sofia Persson har i sin artikel ”Folkskollärarnas identitet - bilder och motbilder” analyserat identiteten hos dåtidens folkskollärare och folkskollärarinnor. Det är den sistnämnda kategorin lärare som använts som tidigare forskning i denna uppsats. Persson har använt sig av *Sveriges Folkskollärinneförbunds tidning* från 1920-talet för att se hur den

¹⁷ Ibid s.179

¹⁸ Sjöberg (2007) s.184

¹⁹ Ibid s. 185

²⁰ Ibid s. 185

kvinnliga folkskolläraren framställdes i minnesteckningar. Persson menar att lärarinnan hade en annan självbild och identitet än den manlige kollegan. I Sveriges Folkskollärindeförbunds tidning framhölls en del kvinnor som pionjärer och förebilder och kunde med fördel ge uttryck för kvinnliga ideal såsom omsorgsfullhet, ett gott hjärta och en ”öppen famn”. Persson menar dock att det även var önskvärt om lärarinnan visade prov på styrka, handlingskraft och mod som en motbild till att kvinnan i sig sågs som en passiv och svag individ. Denna handlingskraft kunde visa sig i att man aktivt engagerade sig i kvinnofrågor eller innehade viktiga styrelseuppdrag.²¹

Persson nämner folkskollärarinnan Adéle Wetterlind som även var en av initiativtagarna till förbundet och sedermera dess vice ordförande. Hennes egenskaper som lärarinna var mod, intellekt, initiativkraft, personlig integritet, samhällsintresse och sanningskärlek. Av sina elever sågs hon som ”hurtig, glad men väldigt sträng”. Viktiga och föredömliga egenskaper menar Persson och blev på så sätt bilden av dåtidens lärarinnor. Persson nämner även folkskollärarinnan Sofia Svensson som lyfts fram som beundransvärd med egenskaper såsom stort engagemang, mod och handlingskraft som med ett stort uppoftande hjärta utförde sin lärargärning. Hon framstår även som en ”flammande eldslåga, som ständigt brinner för det sanna, goda och rätta”. För sin gärning mottog Sofia Svensson ett pris från *Göteborgstidningen* ”som den mest arbetsamma kvinnan i Göteborg”.²²

Persson menar att bilden av dåtidens lärarinna präglades av mod och styrka och att detta var en bild som dessa ville förmedla i motsättning till den tidens bräckliga och svaga kvinnobild. Persson menar att minnesteckningarna även visade på vikten av omvårdnad samt hur kalltanken fortfarande levde kvar.²³

Professor Beata Agrells har i sin undersökning *Den döde gör succé. Dödsrunan och Dan Andersson* studerat hur den avlidne framställs i dödsrunor. Undersökningens syfte är att belysa författaren Dan Anderssons dödsruna och hur dennes död blev ett hett stoff i de flesta tidningar. Dock skriver Agrell om dödsrunan som fenomen och det är den delen som intresserat mig och vidare kommit till användning i min undersökning.

²¹ Persson, Sofia ”Folkskollärarens identitet- bilder och motbilder”. Lärarnas historia http://www.lararnashistoria.se/article/folkskollararnas_identitet (2012-05-21)

²² Persson, Sofia ”Folkskollärarens identitet- bilder och motbilder”. Lärarnas historia http://www.lararnashistoria.se/article/folkskollararnas_identitet (2012-05-21)

²³ Ibid

Precis som titeln vittnar om menar Agrell att den avlidne framställs i bättre dager och att betydelsen av personen i vissa fall uppenbaras först efter döden- eller genom dödsrunan. Agrell menar att dödsrunan ger oss både information om den avlidne och om den mentalitet och de tankeformer som präglar tiden, tidningens och artikelförfattarens. Det vill säga de ideal som gällde för just den tiden. Dödsrunan ses först och främst som värderande enligt Agrell då den anhörige eller annan författare sammanfattar omdömen om den avlidne som vidare blir den dödes eftermäle. Vidare påpekar hon att den uppgiften innebär att författaren till dödsrunan direkt och indirekt sätter ”sig till doms över de värden han representerat”.²⁴

Agrell skriver att dödsrunan inte är någon ”lustig” genre vilket det finns all anledning att hålla med om. Dock saknar den inte intresse för allmänheten utan den är flitigt läst vilket gör den intressant. Dödsrunan är också en sorts färskvara menar Agrell då den i regel är skriven och publiceras inom en snar framtid efter den avlidnes död. Det blir på så sätt en nyss timad händelse. Dödsrunans uppgift är inte att trösta den anhörige eller prisa den döde menar Agrell utan är först och främst till för att göra den dödes liv officiellt erkänt och bekräfta dennes medborgliga värde. Via dödsrunan utnämns den döde som medborgare då hans liv ”speglas i de institutionella sammanhang där han deltog”.²⁵

Som genre är alltså dödsrunan först och främst ett uttryck för den bortgångnes offentliga betydelse men kan i vissa fall ha i syfte att högtidlighålla och bekräfta den dödes särskilda grupp, exempelvis politiskt eller annan yrkesgrupp då dessas specifika ideal och ideologier framställs i dödsrunan. Utformningen av dödsrunan kan även spegla dagstidningens, eller annan tidnings, ideologi då författaren på ett eller annat sätt har ett samröre med denna.²⁶

Dödsrunan kan alltså inta flera olika skepnader. Dels som läsvärd historia, dels som en nyhetsrapport och slutligen som en värderande minnesteckning över den bortgångne. Positiva omdömen är de grundläggande inslagen men även här finns variation. Det kan i vissa fall finnas varianter som bryter mot de grundläggande positiva mönstren och då talar Agrell om negativa, tragiska, ironiska och otraditionella formuleringar om den avlidne. Dessa är dock inte

²⁴ Agrell (2008) s.1

²⁵ Agrell (2008) s.2

²⁶ Ibid s.3

så vanligt förekommande utan dödsrunans främsta uppgift är att ”beskriva den ställning som den döde åtnjöt i livstiden”.²⁷

Dödsrunans uppgift är inte att prisa den döde, men Agrell menar ändå att den ”döde gör succé” i och med sin analys av Dan Anderssons dödsruna/dödsrunor. Den dödes livsgärning kan i vissa fall uppenbaras först efter döden och succén kan bli större än när denna levde. I Dan Anderssons fall var detta tydligt då hans dödsruna ofta stod i anslutning till nyhetsartikeln om hans död och i många fall konkurrerade med andra artiklar.²⁸

I kandidatuppsatsen i etnologi *Att offentliggöra döden. Vad påverkar utformningen av dödsannonser?* har författaren Per Olov Blom undersökt hur dödsannonser utformats över tid och hans syfte var att se vilka förändringar som skett under undersökningsperioden samt se eventuella bakomliggande faktorer rörande detta. Denna undersökning är inte direkt kopplad till min egen undersökning då Blom, till skillnad mot mig, studerat dödsannonser och inte dödsrunor vilket kan förändra resultatet en aning. Viss information har ändå hämtats därifrån då Blom nämner hur man formulerar sig när en anhörig avlidit vilket har varit viktigt för mig att förstå.²⁹

Blom skriver att det inte är någon lätt uppgift att formulera sig i ord när en anhörig avlider. Det är inte som att skriva ner sina innersta tankar i exempelvis en dagbok utan allt du skrivs blir till en officiell text som kan läsas av alla som vill. Texten går inte att ångra och det går heller inte att ändra någon formulering som du senare upptäckt varit fel. Därtill tillkommer en personlig sorg och en saknad av den bortgångne vilket i sig kan göra arbetet svårt. Det kan även finnas flera ”närmast sörjande” vilket i sin tur kan resultera i oenighet och i vissa fall leda till starka motsättningar. Blom menar att stämningläget kan spela stor roll i utformandet av dödsannonser. Föräldrar som mist sina barn kan i många fall vara bedövade av sorg och på så sätt bli handlingsförlamade. Andra visar sin sorg på annat sätt.³⁰

Ibland kan även andra vilja uttrycka sin sorg menar Blom då exempelvis arbetskamrater och vänner i föreningar och lösningen kan bli att man formulerar och publicerar en egen dödsannons. Blom påpekar att varje begravning är unik men menar ändå att många dödsannonser är

²⁷ Ibid s.3

²⁸ Agrell (2008) s.1

²⁹ Blom (2011) s.7

³⁰ Ibid s.26

slående lika. Få dödsannonser är unika i sin utformning och Blom menar att begravningsbyrån spelar en viktig roll i utformandet av dödsannonser. Det finns traditionella, säkra kort, som dessa använder sig av och vidare förmedlar till de anhöriga. Minnesversen av den avlidne sammanställs genom frågor till de anhöriga. Exempelvis hur denna var som person och hur dennes liv sett ut. Ambitionen för de anhöriga är ”att försöka göra dödsannonserna så karaktäristisk som möjligt för den bortgångne, att försöka fånga hans eller hennes identitet”.³¹

1.6 Bakgrund

Nedan följer en kort bakgrundsbild om folkskolläraernas situation före och under denna tidsepok.

1.6.1 Folkskolestadgan 1842

1842 års folkskolestadga innebar att det skulle finnas en allmän folkskola i varje socken med en fast lärare per socken och således drivas lokalt. Dock innebar inte 1842 års beslut att skolgången blev obligatorisk. Folkskolan var först och främst till för böndernas barn då det svenska samhället under 1800-talet genomgick en genomgripande förändring i och med industrialiseringen och den efterföljande urbaniseringen. Det krävdes helt andra kunskaper än i det tidigare bondesamhället och skolans roll blev under denna avgörande epok än viktigare. Den tekniska omvandlingen, omfördelningen av befolkningen förklarar inrättandet av system för offentlig utbildning. ”Nya” yrken uppkom i och med industrialiseringen och kunskapen blev makten.³²

Lektor Jan Morawski skriver i sin avhandling *Mellan frihet och kontroll* att folkskolestadgan innehöll 14 paragrafer men endast två av dessa var ämnade för läraren. Det var istället domkapitlets, socknarnas och stadsförsamlingens som dessa riktade sig mot. Därför kan man inte säga att stadgan var en ”formell läroplan” menar Morawski utan denna riktade sig till olika myndigheter som vidare ställde krav på hur folkskolan skulle drivas. Exempelvis ställdes kravet att det skulle finnas en folkskollärare per socken samt lärarseminarier i den samma.³³ Det centrala innehållet i stadgan var kristendomen och däribland katekesen, psalmboken och hustavlarna. Morawski menar att ”det primära syftet med folkskolestadgan var att förbereda

³¹ Ibid s.27

³² Egidius (2010) s.52ff

³³ Morawski (2010) s. 118

eleverna för nattvardsläsningen” och anser att folkskolan på så sätt kunde ses som en förskola till kyrkans konfirmationsundervisning.³⁴

Professor Lars Petterson skriver i *Pedagogik och historia. En komplicerad förbindelse* att större delen av befolkningen var läskunniga i mitten av 1800-talet då ett utbildningssystem byggts upp sedan 1686 års kyrkolag. Han menar att prästen och klockare hade gjort ett tämligen bra jobb då både vuxna och barn uppnått, för sin tid nästan ”unik läskunnighet”.³⁵

Folkskolestadgan fick inte det genomslag man hoppats på menar Petterson då det redan fanns omkring 1800 fasta skolor i nära hälften av Sveriges över 2 300 socknar. Vidare menar Petterson att intresset för skolan var dåligt och ojämnt vilket visar sig då knappt hälften av alla barn omkring år 1900 inte var inskrivna i folkskolan. De rika sände sina barn till städernas skolor och folkskolan blev i första hand en ”fattigskola”. Petterson menar att resurserna var knappa i folkskolan. Med trasiga läromedel och en undervisning som begränsade sig till minimum var det inte konstigt att de mest välbärgade lät sina barn tillgå i privatundervisning, börja i läroverk eller studerade i städerna menar Petterson.³⁶ På landsbygden var det istället jordbrukets produktionsbehov som stod i fokus vilket betydde att böndernas barn behövdes hemma på gården. Även i urbana miljöer var frånvaron stor då många barn hellre drev omkring i städerna än tillbringade tiden i skolbänken.³⁷

1.6.2 Folkskolläraren

Lärarens roll förändrades radikalt i och med folkskolestadgan 1842. Undervisningen skulle utföras av utbildade lärare, inte som förr då hemundervisningen sköttes av föräldrarna och vidare kontrollerades av prästen. Läraren utbildades vid seminarier och en ny yrkesgrupp skapades; folkskollärarna. Övergången från hemundervisning till folkskoleundervisning skedde inte friktionsfritt utan de första femtio åren kan mer ses som ett uppbyggnadsskede då lärarna successivt utbildades.³⁸ Det var staten som hade ansvaret för lärarnas utbildning och utbildningen blev på så sätt statens ansvar. År 1860 infördes folkskoleinspektörer som hade till uppgift att minst en gång om året besöka landets folkskolor. Uppgiften var att granska

³⁴ Ibid s.119

³⁵ Petterson (2003) s.364

³⁶ Ibid s.362

³⁷ Hedenborg & Kvarnström (2009) s. 335

³⁸ Hartman (1995) s. 120f

undervisningen och vidare rapportera eventuella brister till staten eller till domkapitlet. År 1878 reglerade man vad som skulle läsas i varje klass och detta gällde både folkskolan och småskolan.³⁹

Folkskollärarna genomgick en tydlig professionaliseringsprocess under tidigt 1900-tal samt förde en livlig facklig verksamhet för att höja läraren status och kvaliteten på undervisningen. Lärarkåren skaffade sig inflytande på lokal nivå då man representerade eller hade inflytande i skolstyrelsen och andra viktiga organ. Även på nationell nivå var folkskol läraren aktiv då kåren i vissa fall hade representanter i riksdagen och även i regeringen. Läraren status var således hög och framstod som en aktör i samhället.⁴⁰

1.6.3 Folkskollärarinnan

I slutet av 1700-talet hade de allra flesta män och kvinnor ingått äktenskap men under 1800-talet och framförallt i slutet av perioden sjönk äktenskapsfrekvensen i Sverige. Av alla kvinnor födda 1870 var det nära på en fjärdedel som förblev ogifta. Bland överklassens och städernas medelklasskvinnor var det än fler då mer än var tredje kvinna var ogift.⁴¹ Detta ”överskott” av ogifta kvinnor, kombinerat med den offentliga sektorns behov av arbetskraft ledde till att arbetsmarknaden och utbildningar öppnades upp för kvinnor, däribland småskolläraryrket och folkskolläraryrket som blev tillgängligt för kvinnor från mitten av 1850-talet. Med andra ord ganska snart efter folkskolans införande. Kvinnan sågs som ”samhällsmoder” som antogs inneha särskilda fostran- och undervisningsförmågor vilket ansågs göra henne lämpad som lärarinna.⁴²

Runt sekelskiftet 1900 var cirka 40 procent av alla folkskollärare kvinnor. I småskolan däremot arbetade nästan uteslutande kvinnor, mycket berodde på den usla lönen menar professor Ann-Sofie Ohlander och vetenskapsjournalisten Ulla- Britt Strömberg. Lärarinnan blev en viktig förebild för andra kvinnor, framförallt på landsbygden. Hon sågs som inflytelserik och innehade status vilket resulterade i diverse förtroendeposter inom kommun och kyrka. Tillammans med barnmorskor, distriktssköterskor och läkare fortsatte ofta folkskollärarinnorna sitt yrke sedan de gift sig, vilket var otänkbart inom de flesta kvinnoyrkena. Högutbildade

³⁹ Hedenborg & Kvarnström (2009) s.334

⁴⁰ Sjöberg (2006) s.171

⁴¹ Ohlander & Strömberg (2008) s. 110 ff.

⁴² Persson (2008) s.172, 196

kvinnor var få till antalet men nog så betydelsefulla. Kvinnoföreningar bildades som krävde politiskt inflytande samt övriga förbättringar för kvinnan.⁴³

1.6.4 Sveriges allmänna folkskolläraryörening

Sveriges allmänna folkskolläraryörening, SAF bildades i Stockholm år 1880 och stod öppen för både folkskollärare och småskollärarinnor av bägge könen. Man behövde inte vara lärare för att ansluta sig till föreningen utan personer som var intresserade av skolan och av folkbildningen var även accepterade medlemmar. Föreningens övergripande mål var att verka för den svenska folkskolan och höja anseendet och lärarnas ställning i allmänheten. En professionaliseringkampanj startades som gick ut på att framhäva lärarna som osjälviska idealister som i första hand tänkte på skolans bästa.⁴⁴

Göran Sparrlöf, som disputerat i pedagogisk arbete, har inte funnit någon tryckt statistik angående könstillhörigheten i föreningen men menar att vid årsskiftet 1910 uppkom medlemsantalet till lite drygt 12000 medlemmar. Nästan 80 procent av de manliga folkskollärarnavar medlem i SAF. Bland lärarinnorna var organisationsgraden något lägre där drygt 60 procent av folkskolläraryorinnorna och 40 procent av småskolläraryorinnorna tillhörde föreningen.⁴⁵

Lönerna blev en central fråga för SAF och på 1880-talet började likalönen att ifrågasättas. Innan var det samma förutsättningar för männen och kvinnorna och folkskolan var det enda yrkesområdet där dessa hade samma lön. Männen hävdade att de var försörjningspliktiga och behövde således högre lön. Kvinnan å sin tur var ogift och om de ingick i äktenskap förväntades det att de skulle lämna sina tjänster. Debatter om huruvida kvinnor kunde fostra och undervisa uppkom. Kvinnorna framställdes som sjuka och nervöst lagda och man talade om fina damer som enbart ville ha tjänster i städerna. De gifta folkskolläraryorinnorna ifrågasattes då man funderade på om de kunde sköta både hem och en lärartjänst. Man trodde även att ett allt för stort kvinnligt inflytande skulle sänka yrkets status och att lönerna skulle hållas nere. I förlängningen skulle männen fly därifrån.⁴⁶

⁴³ Ohlander & Strömberg (2008) s. 156f.

⁴⁴ Sparrlöf (2007)s. 34

⁴⁵ Ibid s.34f

⁴⁶ Ibid s. 36ff.

År 1906 bildades *Sveriges folkskolelärarinneförbund* till följd av att centralstyrelsen i SAF inte tänkte försvara likalönsprincipen. I lärarinneförbundet stod likalön främst på programmet. Förbundet verkade även för andra kvinnofrågor såsom gifta kvinnors rätt till arbete, möjlighet att verka i det offentliga samt kampen för kvinnors rösträtt. Några år senare hade man dock ändrat åsikt och Sveriges allmänna folkskollära rförening strävade numera efter att skapa rättvisa löner för hela kåren, för man som kvinna. Nu menade dock delar av de manliga folkskollärarna att SAF:s lönepolitik sågs som kvinnovänlig och motarbetande av de manliga lärarnas lönekrav. Ur detta missnöje (hävdar man) bildades år 1920 *Folkskollära rförbundet* som var den manliga motsvarigheten till lärarinneförbundet och man satte sig emot SAF och dess likalönsprincip och försvarade högre löner för männen men de argument som användes i slutet av 1800-talet.⁴⁷

Sveriges allmänna folkskollära rförening s tidningsorgan hette *Svensk lära retidning* vilket jag nämnt innan och grundades av Emil Hammarlund. Sparrlöf menar att det nästan aldrig skrevs om mening smotsättningar inom föreningen utan ”det är i stället bilden av enighet som tidningen vill lyfta fram”. Texterna i *Svensk lära retidning* framhäver istället samarbetet inom SAF i stället för självständigt agerande lära rgrupper såsom folkskollära rförbundet och lärarinneförbundet.⁴⁸

1.6.5 Undervisningsplanen 1919

1919 års undervisningsplan var resultatet av en häftig debatt som liberaler och socialdemokrater fört gällande kristensomsundervisningen i skolan. Katekesen som obligatorisk lärobok för folkskolan avskaffades och detta var en markering ” från konfirmationsförberedande skola till medborgarskola”.⁴⁹ Dock var kristendomsundervisningen, tillsammans med svenska och historia, fortfarande grundstommen i den svenska skolan då man uppfostrades till svensk i ett kristet land och detta gällde långt in på 1950-talet. I och med undervisningsplanen 1919 avskaffades alltså katekesen men undervisningsplanen var formulerad som så att å ena sidan skulle det ses som självklart att leva i ett kristet land, å andra sidan skulle man ha ett kritiskt förhållningsätt mot både präster och frikyrkor. Dessa formuleringar skulle på så sätt ”passa de

⁴⁷ Sparrlöf (2007) s. 41ff

⁴⁸ Ibid s. 34f

⁴⁹ Skogar (1999) s. 306

flesta” och vann således acceptans. Reformen betydde också att skolan skulle bli självständig från kyrkan samt att barnen skulle slippa dras in i ”dogmatiska” inriktningar som präglade katekesen.⁵⁰ Det skulle dock dröja till mitten av 1950-talet innan skolans morgonandakt ersattes av en sekulariserad morgonsamling.⁵¹

1.6.6 Bottenskolereformen 1927

År 1927 genomfördes ett historiskt politiskt beslut som kallades bottenskolereformen. Den grundläggande utbildningen skulle numera bli oberoende av klass och kön (vissa privatskolor i städerna levde dock kvar) vilket Fridtjuv Berg⁵² och socialdemokraten Värner Rydén⁵³ länge argumenterat för. I och med denna reform blev den grundläggande utbildningen oberoende av klasstillhörighet och för att undervisningen skulle göras tillgänglig för alla infördes skolskjutsar och elevhem. År 1927 fick flickor tillträde till gymnasiet för första gången och särskilda läroverk för flickor inrättades i några av Sveriges största städer. Från och med 1930-talet breddades utbildningsväsendet ytterligare då man inrättade yrkesskolor i både landstingskommunal och kommunal regi. Folkskolan som tidigare varit sexårig utökades år 1937 till sju år. Dock dröjde det ytterligare 10 år innan reformen var helt genomförd. Den ”slutgiltiga” bottenskolan infördes i och med grundskolans införande år 1962.⁵⁴

1.6.7 Kall eller yrke

Nationalencyklopedins benämning på ordet *kall* är: ”verksamhet som uppfattas som en livsuppgift”⁵⁵. Svenska akademins ordlistas benämning är ”Livsuppgift vartill någon känner sig kallad”⁵⁶. Ett kall är således en självuppoftande och en oegennyttig livsuppgift, det vill säga någonting livslångt. Läraryrket tillsammans med sjuksköterskor, präster, läkare och socialarbetare är yrkesgrupper som traditionellt räknas som ”kallyrken”. Sofia Persson menar att lä-

⁵⁰ Ibid s.306f.

⁵¹ Persson (2008) s.288

⁵² Fridtjuv Berg (1851-1916). Utbildad folkskollärare och senare politiker (liberal) Han hade i tidig ungdom haft intresse för sociala och politiska frågor och anslöt sig till liberala politiska strömningar. Valdes in i centralstyrelsen i SAF år 1885 och blev senare vice ordförande 1887. Flitig skribent i Svensk läraretidning.
http://www.lararnashistoria.se/article/fridtjuv_berg/ (2012-06-17)

⁵³ Värner Rydén (1878-1930). Utbildad folkskollärare och senare politiker (socialdemokrat), statsråd 1917–19, riksdagsman från 1907 (första kammaren 1919–20 och från 1929), generalkrigskommissarie 1925–26.
<http://www.ne.se/v%C3%A4rner-ryden> (2012-06-17)

⁵⁴ Hedenborg & Kvarnström (2009) s. 334f.

⁵⁵ Nationalencyklopedin. Internetversion, ordbok <http://www.ne.se/kall> (2012-05-16)

⁵⁶ SAOL. Internetversion, ordbok http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista (2012-05-16)

rarkallet var något som främst arbetsgivare och uppdragsgivare använde sig av, det vill säga socknens skolstyrelse. Läraryrket uppfattades som ”gränslöst” där åtagandet förutsätter ett engagemang utöver tiden i skolan. Uppgiften att fostra barn och ungdomer sågs som ansvarsfullt och kunde därmed inte utföras av vem som helst. Det fanns föreställningar om vem som var lämpad för kallet och dess ansvarsfulla uppgift. Exempelvis huruvida mannen respektive kvinnan kunde utföra ”faderskallet” och ”moderskallet”.⁵⁷ I Svensk läraretidning finns en insändare skriven om just lärarens kall och författaren Frans Clason skriver följande:

Kallet som sådant är ju så pass rikt, att det ger sysselsättning inte bara dag för dag, utan hela livet får innehåll därav. Vackrare vittnesbörd i det stycket har väl knappast givits än Fridtjuv Bergs ord, när han, efter att ha största delen av sitt livsarbete bakom sig, sade ungefär så: ”Skulle jag nu kunna börja om livet och välja levnadsbana, skulle jag välja lärarkallet”⁵⁸

Benämningen *yrke* är istället någonting du lär dig och tränar dig till för att senare utföra det menar Mats Sjöberg. Att ha ett yrke är i sig ”ingen upphöjd eller utvald position” och är till skillnad mot kallet tidsbestämt. Det vill säga att yrket utförs mellan vissa tidpunkter, under dagen, eller över året och är i sig inte någonting uppoffrande eller oegennyttigt. Yrket belönas genom en ersättning i form av en kontinuerlig lön.⁵⁹ Sofia Persson skriver i sin avhandling *Läraryrkets uppkomst och förändring* att med yrke avses ett arbete som kräver vissa kunskaper och meriter och hur detta yrke senare ger försörjningsmöjligheter. ”Läraren” i sin tur är specialiserad genom en utbildning och vidare skall denna ”garantera expertkunskaper för den aktuella uppgiften”.⁶⁰

⁵⁷ Persson, Sofia ”Läraryrket- ett kall?”, Lärarnas historia
http://www.lararnashistoria.se/article/lararyrket_ett_kall (2012-05-21)

⁵⁸ *Svensk läraretidning* 1930, nr.38

⁵⁹ Sjöberg (2006) s.170

⁶⁰ Persson (2008) s. 124

2. Undersökning

2.1 Antal minnesrunor

I tabellen nedan framkommer hur många dödsrunor som funnits under undersökningsperioden samt hur många av dessa som kommit till användning i min undersökning.

Tabell 1: Dödsrunor i "Svensk läraretidning" under perioden 1928-1930 fördelat på kvinnor och män samt på minnesteckningar med respektive utan värdeomdömen om den avlidna/avlidne.

Kön	Antal dödsrunor	Andel som saknar värdeomdömen.	Andel med värdeomdömen	Andel med värdeomdömen i % (avrundat)
Män	380	193	187	51 %
Kvinnor	221	132	89	60 %
Summa:	601	325	276	

Källa: Dödsrunor "Svensk läraretidning" åren 1928-1930

Som tabellen visar har jag funnit 601 minnesrunor under perioden 1928-1930. Av dessa har jag använt mig av 276 då det är i dem som sökta karaktärsdrag funnits. I övriga 325 framkommer det endast datum för födelsedagen eller dödsdagen, följt av orten där den avlidne varit verksam samt vilken utbildning denne haft och eventuell studentexamen. Därefter kan man utläsa eventuella företroendeuppdrag utöver lärargärningen samt närmast sörjande. Det är dessa dödsrunor som nämns som "andel utan värdeomdömen" i tabellen ovan. I de minnesrunor som valts att studeras, det vill säga de kvarvarande 276, har jag utöver ovan nämnda "standarddata" funnit en rad värdeomdömen om den avlidne. Dels hur denna varit som vän/medmänniska, dels vilka karaktärsdrag som utmärkte denna som lärare/lärlarinna. Det är de sistnämnda karaktärsdragen som ligger till grund för denna undersökning och nämns som "andel med värdeomdömen" i tabellen ovan. Det fanns värdeomdömen i lite drygt 50 % av alla runorna över avlidna manliga lärare. För minnesrunorna över avlidna lärarinnor var siffran 60 %.

2.2 Framställning av den "gode läraren"

Som tabell 1 visar har jag funnit 187 minnesrunor över avlidna manliga lärare innehållande värdeomdömen. I tabell 2 framkommer de vanligaste omdömen som den avlidne beskrevs i och i vilken grad de framträdde. Det vill säga kvantiteteten av dessa. Andel i procent är i uträknat utifrån de 187 studerade runorna.

Tabell 2: Värdeomdömen i de manliga dödsrunorna

Värdeomdömen	Antal	Andel i procent (avrundat)
Plikttrogen/nitisk	84	45 %
Duglig/skicklig	54	29 %
Avhållen	36	19 %
Godhjärtad	25	13 %
Ordet ”kall”	23	12 %
Intresserad	22	12 %
Redig	20	11 %
Försynt	16	8 %
Självpoffrande	15	8 %
Glad	15	8 %

Källa: Dödsrunor ”Svensk läraretidning” åren 1928-1930

Som tabellen visar är ord som pliktrogen, nitisk och liknade definitioner vanligast förekommande i minnesrunorna över avlidna manliga lärare. I nästan hälften av alla eftermälen framhövdes sådana värdeomdömen. Formuleringar såsom: ”Sitt arbete som lärare fyllde han under svårarbetade förhållanden och med stor nit”⁶¹, ”Alla sina uppdrag, stora som små, skötte han på ett nitiskt och omsorgsfullt sätt”⁶², ”han ägnade sig helst åt sin skolbefattning, som han skötte med största plikttrögenhet”⁶³ ”G har plikttröget och samvetsgrant fullgjort sin lärargärning”⁶⁴ och liknande fanns alltså i nästan hälften av alla minnesrunor.

Goda egenskaper hos den manlige läraren var också duglighet, skicklighet och begåvning då detta förekom i nästan en tredjedel av alla minnesrunor. ”S var en begåvad, beläst och i viss mån originell personlighet”⁶⁵, ”Som skolman var han duglig och gjorde sig därför också

⁶¹ Svensk läraretidning, 1930 nr. 20

⁶² 1930, nr. 31

⁶³ 1930 nr. 46

⁶⁴ 1928 nr. 21

⁶⁵ 1930, nr.34

mycket omtyckt i sin församling, som för övrigt hedrade den gamle läraren med en mängd olika uppdrag”.⁶⁶

Andra förekommande värdeomdömen var att läraren var avhållen, älskad och omtyckt vilket nästan en femtedel av alla avlidna lärare var enligt skribenten till runan. Ord såsom godhjärtad, varmhjärtad, vänlig, vänsäll och hjärtegod var uppenbart önskvärda egenskaper och förekom i 13 % av alla eftermälen. ”Hans goda hjärta”⁶⁷ eller ”genom sitt vänsälla väsen” och liknande formuleringar förekom i lite drygt var tionde dödsruna.

Ordet redig och redbarhet och liknade omdömen förekom i en tiondel av alla minnesrunor. Att den manlige läraren sågs som ärlig och redbar framkom och formuleringar kunde exempelvis se ut såsom:

Förtroendet för P:s omutliga redbarhet och opartiskhet skapade inom lärarkåren känslan av lugn och trygghet i det dagliga arbetet. Lägg därtill hans absoluta frihet från överhöghetsfasoner och den uppriktiga glädje han alltid visade sina medarbetare, förstår man det stora tomrum han lämnat efter sig. En sund människa var han, som gladde sig åt livet, en trofast vän, i vilket intet svek var, därtill en modig man, så besinningsfull och tålig han än var.⁶⁸

Här förekommer flera olika värdeomdömen i en och samma minnesruna vilket förekom i stor utsträckning. Ord såsom försynt, tillbakadragen och blyg fann jag i 8 % av alla eftermälen med formuleringar såsom ”Stilla och försynt gick han sin väg fram”⁶⁹ eller ”Skolan minns honom som en försynt, fin och god människa, en man som under anspråkslösa förhållanden utfört en vacker gärning”⁷⁰ eller ”... anspråkslös och välvillig man av den gamla stammen”⁷¹ och liknande.

Att läraren skulle vara självuppoftande och osjälvisk framgick i 8 % av alla minnesrunor. Detta karaktärsdrag hänger samman med lärarens kall och ordet kall förekommer i 12 % av alla runor. Exempelvis gick det att läsa formuleringar såsom ” och med uppoffrande kärlek

⁶⁶ Svensk läraretidning, 1930, nr. 1

⁶⁷ 1930, nr. 23

⁶⁸ 1929, nr.25

⁶⁹ 1928, nr.4

⁷⁰ 1929, nr.5

⁷¹ 1929, nr.12

ägnat sig åt sitt kall inom skolan”⁷², eller ” han var på sitt sätt en föregångsman i utövandet av sitt kall”⁷³ eller ” Varmt intresserad av sitt kall”⁷⁴ och liknande. En glad lärare var ett ideal som framhålls i runorna då formuleringar såsom ” genom sitt glada, tilldragande sätt”⁷⁵ eller ”glada sinnelag” och liknande fanns i 8 % av alla manlig eftermälen.

2.3 Framställning av den ”goda lärarinnan”

Tabellen nedan visar på värdeomdömen som gick att utläsa i runorna över avlidna lärarinnor. Jag har som nämnts undersökt 89 runor över avlidna lärarinnor. Antalet värdeomdömen går att utläsa i tabell 3 samt hur stor procentuell andel dessa utgör.

Tabell 3: Värdeomdömen i de kvinnliga minnesrunorna

Värdeomdömen	Antal	Andel i procent (avrundat)
Duglig/ skicklig	39	44 %
Plikttrogen/nitisk	36	40 %
Levde för sin gärning	28	31 %
Godhjärtad	22	25 %
Avhållen	21	24 %
Ordet ”kall”	19	21 %
Intresserad	19	21 %
fostrarinna	14	16 %
Moderlig	12	13 %
Glad	11	12 %

Källa: Dödsrunor ”Svensk läraretidning” åren 1928-1930

Som tabellen visar var ord som duglig, begåvad och skicklig vanligast förekommande i minnesrunorna över avlidna lärarinnor. I 44 % av runorna framkom sådana värdeomdömen. Exempelvis förekom formuleringar såsom ”Den avlidna var en rikt begåvad, synnerligen intresserad och initiativrik lärarinna”.⁷⁶ ”Elin Herlitz var en begåvad lärarinna, och hon skötte sitt

⁷² Svensk läraretidning, 1930, nr. 47

⁷³ 1928, nr. 6

⁷⁴ 1930, nr.11

⁷⁵ 1929, nr.2

⁷⁶ 1928, nr.15

kall med kärleksfullt allvar”⁷⁷, ”Med fröken L. bortgick en synnerligen dugande lärarinnekraft, som gjort sig allmänt omtyckt”⁷⁸ och liknande formuleringar.

Ord såsom pliktrogenhet och nit är även det vanligt förekommande i eftermälena över avlidna lärarinnor. I 40 % av alla runor framkommer ordet pliktrogen, nitisk, samvetsgrann, trofast etc. och ses därmed som en viktig egenskap hos en lärarinna. Exempelvis kan en formulering lyda såsom: ”Genom sin plikt känsla och gedigna personlighet gjorde hon sig mycket omtyckt, varför dödsbudet väckt sorg och förstämning”⁷⁹ eller ” Den bortgångna var en ytterst pliktrogen lärarinna, som helt och hållet levde för sina små”⁸⁰ och liknande.

Att lärarinnan ”levde för sin gärning” framgår i min undersökning där lite drygt en tredjedel av alla minnesrunorna innehöll liknande formuleringar. Exempelvis kunde detta formuleras såsom: ”på alla sätt ställde hon sina krafter till skolans tjänst, alltid redo att uppoffra sin egen vila och bekvämlighet, om så fodrades”⁸¹ eller ” En sällsynt väl fylld livsgärning har med Augusta Qvarnströms bortgång avslutats”⁸² eller ”Det är få förunnat att kunna leva sig in i sin gärning som Rut V. Nilsson gjort”⁸³ eller ” hon gick helt upp i sitt arbete”⁸⁴. Uppoffrande och självförsakande var enligt min undersökning önskvärda värdeomdömen hos lärarinnan där livsgärningen var skolan.

Att vara godhjärtat var uppenbarligen ett viktigt ideal för lärarinnorna. Enligt min undersökning fanns ord såsom godhjärtat, god, vänsäll osv. i 25 % av alla eftermälen. Det vill säga i var fjärde runa. ”Bildet av en sällsynt harmonisk, god och glad människa”⁸⁵, eller ” Utrustad med ett glatt umgängessätt, vänsäll och godhjärtad”⁸⁶. Att lärarinnan var avhållen och omtyckt var viktiga ideal enligt min undersökning där nästan en fjärdedel av alla minnesrunor innehöll liknande formuleringar och ord. ”Hon var älskad och avhållen såväl av barnen samt i kamratkretsen”⁸⁷, ”gjort sig omtyckt av alla, både barn och äldre”⁸⁸ eller ”Den avlidna har under sin verksamhet gjort sig synnerligen populär och omtyckt i trakten”⁸⁹ och liknande.

⁷⁷ *Svensk läraretidning*, 1928, nr.24

⁷⁸ 1929, nr.14

⁷⁹ 1928, nr.48

⁸⁰ 1929, nr.18

⁸¹ 1930, nr.14

⁸² 1929, nr.28

⁸³ 1930, nr.26

⁸⁴ 1930, nr.39

⁸⁵ 1929, nr.43

⁸⁶ 1930, nr.14

⁸⁷ *Svensk läraretidning*, 1930, nr.10

Ordet kall förekom i nästan var femte minnesruna och detta tyder på att tanken om ”lära-
ren/lärarynnans kall” fortfarande levde kvar. Kallet hänger samman med uttryck såsom ”lära-
gärning” och ”fostrargärning” vilka har fått egna kolumner i min tabell. Dessa begrepp var,
som jag visar genom min undersökning, viktiga och återkom kontinuerligt i runorna. Ordet
kall kunde exempelvis gestalta sig såsom ”Hon var som få hängiven sitt kall”⁹⁰ eller ”som
med varmaste intresse ägnade sig åt sitt lärarinnekall”⁹¹ eller ”Hon omfattade sitt kall med
hängivenhet”⁹² och liknande. Att värdeomdömet intresserad var viktigt framgår av min under-
sökning. I lite mer än en femtedel av alla runor framkom formuleringar såsom ”Varmt intres-
serad för skolarbetet”⁹³ eller ”Med nit och intresse skötte hon sina befattningar”⁹⁴ eller ”Hen-
nes livs stora intresse har varit skolan”⁹⁵ och liknande. Att lärarinnan inte bara är hängiven sitt
arbete utan även intresserad av det framkommer alltså.

Orden fostrarinna, uppfostrare och fostrargärning förekom i 16 % av alla studerade dödsrunor
och ses därmed som viktiga ideal hos lärarinnan. Att uppfattas som en ”utmärkt fostra-
rinna”⁹⁶ var något som alltså framhövdes i dödsrunorna och formulerades såsom ” med aldrig
svikande intresse fullgjorde en berömvärd lärar- och fostrargärning”⁹⁷ eller ”blev en lika ut-
märkt uppfostrarinna som god kamrat”⁹⁸ var vanligt förekommande uttryck eller formulering-
ar. En fostrarinna kan även ses som moderlig och just orden moderlig omvårdande och lik-
nade förekom i 13 % av alla dödsrunor och den omtanke och den kärlek en moder har för sina
barn var ideal även för lärarinnan. Exempelvis går det att läsa ”Under hennes omvårdnad
kunde föräldrarna tryggt lämna sina barn”⁹⁹ eller ” Fröken S. ägnade barnen en varm, person-
lig omvårdnad”¹⁰⁰ och liknande.

En glad lärarinna med en glad livssyn var även det förekommande formuleringar i minnesru-
norna och sådana uttryck förekom i 12 % av de studerade runorna. Exempelvis kunde detta
uttryckas på följande vis: ”Med sin ljusa och glada livssyn värmdde de ungas sinne och

⁸⁸ 1930, nr.11

⁸⁹ 1928, nr.29

⁹⁰ 1930, nr.31

⁹¹ 1929, nr.24

⁹² 1929, nr.41

⁹³ 1929, nr.43

⁹⁴ 1930, nr.14

⁹⁵ 1930, nr.31

⁹⁶ 1930, nr.10

⁹⁷ 1930, nr.18

⁹⁸ 1930, nr.10

⁹⁹ 1929, nr.18

¹⁰⁰ 1929, nr.6

håg”¹⁰¹, eller ”Med sitt glada, vänsälla sinne och sin öppna blick för allt gott och vackert i naturens och konstens riken vann hon allas hjärtan hon mötte”¹⁰² eller ”Hennes soliga leende har tröstat många småtingar under de första mödosamma stegen på skolarbetets vag”¹⁰³ och liknande. En glad lärarinna med ett soligt leende var ett ideal som förekom i lite mer än var tionde dödsruna.

2.4 Jämförande analys

Den manliga idealläraren var enligt min undersökning främst en *nitisk* och *plikttrogen* lärare med ideal såsom *duglig* och *skicklig*. Att han sedan var *omtyckt* och *godhjärtat* var önskvärt. En manlig lärare skulle också vara *intresserad* av sitt arbete där man på ett *självuppoftande*, men på ett *glatt* sätt, levde för sitt kall. *Redbar*, *redig*, *omutlig* o.s.v. är utmärkande personlighetsdrag som jag funnit i minnesrunorna över avlidna manliga lärare och detta skiljer sig från runorna över avlidna lärarinnor. Det har dock funnits liknande formuleringar i dem men inte i så stor omfattning att det tillhörde de tio vanligaste värdeomdömena. Ordet *försynt* är även det ett karaktärsdrag som jag funnit i runorna över avlidna manliga lärare. Dock har ord såsom *försynt*, *tillbakadragen* etc. även funnits i runorna över avlidna lärarinnor men i så liten omfattning att de inte tillhörde de tio vanligaste värdeomdömena.

Den kvinnliga lärarinnan förknippades enligt min undersökning med likartade ideal som den manlige läraren. *Plikttrogenhet* och *skicklighet* var, precis som hos mannen, de mest förekommande värdeomdömena i runorna. Dock var skillnaden ganska stor gällande ord såsom *skicklig* och *duglig*. I minnesteckningarna över avlidna lärarinnor förekom dessa formuleringar, och synonymer till dem, i 44 % av de minnesrunor som ingått i undersökningen. I minnesteckningar över avlidna manliga lärare var detta istället förekommande i 29 % av fallen.

Att lärarinnan skulle *leva för sin gärning* framkom tydligt då vi kan hitta detta begrepp på tredje plats i tabell 3. Läger man därtill ordet *kall* så blir procentsatsen än högre. Ordet *självuppoftande* som jag använt mig av i den manliga tabellen, är besläktat med termer såsom *kall* och att *leva för sin gärning* men förekommer i mindre grad i runorna över avlidna manliga lärare. Först på nionde plats i tabell 2 hittar vi ordet *självuppoftande*. Ordet *kall* finner vi på femte plats, eller att man verkat i ”kallet”. Att lärarinnan levde för sitt arbete skulle

¹⁰¹ Svensk läraretidning, 1930, nr.14

¹⁰² 1928, nr.26

¹⁰³ 1928, nr.50

enligt min undersökning vara viktigare ideal hos kvinnan än hos mannen. Precis som i runorna över avlidna manliga lärare är ord såsom *omtyckt* och *avhållen* även vanligt förekommande i runorna över avlidna lärarinnor. Dock något mer i dödsrunorna över avlidna lärarinnor med 24 % mot de dödsrunorna över avlidna lärare på 19 %. Andra önskvärda ideal är, precis som hos mannen, att lärarinnan är *godhjärtad* och *vänsäll*. En snäll lärarinna är alltså ett önskvärt ideal och detta ideal är mer förekommande i runorna över avlidna lärarinnor (22 %) än runorna över avlidna manliga lärare (12 %).

Andra viktiga ideal som lyfts fram i runorna över avlidna lärarinnor är *moderlighet* och att hon sågs som en *fostrarinna*. Dock inte så förvånande då jag inte undersökt vilket nivå den avlidne lärarinnan undervisade på. Det är mycket troligt att dessa värdeomdömen fanns hos avlidna småskollärarinnor då man i detta yrke tog hand om och uppfostrade små barn. Även i runorna över avlidna manliga lärare har jag funnit ord såsom *fostrare* och *faderlig* men i inte i så stor utsträckning att dessa omdömen tillhörde de tio vanligaste. En *glad* lärarinna är, precis som hos mannen, ett viktigt ideal och detta kom på tionde plats i både den manlige och den kvinnliga tabellen.

Ordet *kall* är som jag nämnt besläktat med ord såsom *självuppoftande* och att man levde för sin gärning. Förklaringen till att jag valt att ha med detta i min undersökning är att dels var det ett vanligt begrepp i dödsrunan, dels var det ett begrepp som tenderade att försvinna i och med den professionaliseringskampanj som var livlig under undersökningsperioden. Ordet *kall* förekommer i 12 % av runorna över avlidna manliga lärare, i runorna över avlidna lärarinnor var det något mer då detta på ett eller annat sätt formuleras i 21 % av minnesrunorna.

Sammanfattningsvis kan man säga att både den manlige och kvinnlige läraren hade liknande ideal. Det är egentligen bara begreppen *redig* och *försynt* i runorna över avlidna manliga lärare som skiljer sig från de kvinnliga. I runorna över avlidna lärarinnor är det istället *moderlig* och *fostrarinna* som skiljer sig från mannen. Både den manlige och den kvinnlige läraren skulle vara *skicklig* och *pliktrogen* där mannen främst framstod som *pliktrogen*, kvinnan å sin tur framstod främst som en *skicklig* och *duglig* lärarinna. Läraren och lärarinnan skulle på ett intresserat, *självuppoftande* sätt verka i sitt *kall*. Idealet var även en *omtyckt* lärare och lärarinna som på ett *glatt* och *vänligt* sätt utförde sin *lärargärning/sitt kall*. Att man utförde en handling *vänligt* är förknippat med att vara *snäll* och detta var ett ideal som framkom i både läraren och lärarinnans dödsrunor. Dock var frekvensen högre i runorna över avlidna lärarin-

nor och kan därmed ses som mer framträdande hos lärarinnan. Den manlige läraren kunde även ses som både försynt och redig, lärarinnan å sin tur sågs även som en moderlig och en omvårdande fostrarinna.

3.Diskussion

Att studera minnesrunor är både intressant och lärorikt men även känslösamt då vi faktiskt läser den slutgiltiga bedömningen av en människa som gått ur tiden. Precis som Blom skriver är ord och värderingar inte helt lätta att formulera i en stund då sorgen är överhängande och i mångt och mycket finns det säkerligen färdiga ”mallar” för hur dödsrunan skall skrivas, vilket jag upptäckt då jag studerat minnesrunor. Ofta framställdes liknade formuleringar och precis som Sjöberg skriver påminde kombinationen av värdeomdömen med varandra. Exempelvis kunde ord såsom plikt och nit ofta kombineras med samvetsgrann, trofasthet, duglighet etc.¹⁰⁴ Blom skriver att ibland vill andra uttrycka sin sorg, exempelvis arbetskamrater och vänner i föreningar och på så sätt publicerar en egen dödsruna utöver den som de anhöriga publicerar.¹⁰⁵ Det framkommer inte vem som skrev minnesrunorna i *Svensk läraretidning* men det kan mycket väl vara så att dessa är skrivna av kollegor, vilket mycket tyder på då man skriver om ”kollegan” som gått ur tiden. De anhöriga publicerade säkerligen ”sin” dödsruna i den lokala pressen först och främst.

Agrell menar att personen i fråga kan framställas i bättre dager efter sin död, eller genom dödsrunan som hon skriver. Hennes undersökning byggde dock på författaren Dan Anderssons dödsruna och vi skall ha i åtanke att Dan Andersson var en offentlig person och ju mer känd en person var, desto större var också nyhetsvärdet. Jag kan ändå genom att studera ”mina” minnesrunor se en viss sanning i det Agrell skriver och jag nämnde några citat i inledningen. Exempelvis att det under den sträva och hårda ytan gömdes en vacker kärna eller att den avlidne till synes var en pessimistisk man. Enligt dessa, och fler jag sett, kan man i viss grad se att oönskade karaktärsdrag bortförklaras med att den avlidne innerst inne hade ett gott hjärta. Det är mycket troligt att det var så men jag blir ändå fundersam varför man väljer att skriva att personen i fråga var ”brysk” eller ”pessimistiskt” som i sig inte är några önskvärda ideal. Kanske är det som Agrell skriver att döden gör succé och den avlidne framställs i bättre dager efter sin död. Kanske det fanns skäl för de anhöriga att lyfta fram den avlidnes dåliga

¹⁰⁴ Sjöberg (2007) s.172

¹⁰⁵ Blom (2011) s.27

sidor och göra en sista förklaring till dessa genom dödsrunan och framställa den avlidne som god innerst inne, ett ideal som den avlidne kanske inte var? En annan förklaring kan vara att dessa oönskade karaktärsdrag var så uppenbara att de inte gick att bortse ifrån? Vi kommer inte få svar på den frågan men ändå är det något som mina funderingar präglats av.

Den gode läraren och lärarinnan har både Sjöberg och Persson studerat och har, precis som jag, använt sig av minnesteckningar (både dödsrunor och födelsedagshyllningar) under i stort sett samma tidsperiod. Sjöberg har dock ett andra nedslag i sin undersökning då även året 1956 finns med i hans undersökning.

Sjöberg har i sin undersökning kommit fram till att den gode läraren under undersökningsperioden var en plikttrogen och nitisk person där personligheten i hög grad framställdes. Exempelvis sågs läraren som glad och humoristisk med egenskaper såsom stabilitet och ordning då denna sågs som redbar och duglig.¹⁰⁶ Läraren kan enligt dessa personlighetsomdömen ses som en fadersgestalt även om inte ordet ”faderlig” nämns. Här skiljer sig inte min undersökning åt nämnvärt från Sjöbergs undersökning utan dessa ideal är även vanligt förekommande i min analys. Detta kan dock bero på att bägge undersökningarna har behandlat samma tidsperiod, nämligen 1930. Skillnaden är dock att min undersökning har ett större undersökningsområde på tre år och Sjöberg har även undersökt året 1956. Det visar sig ändå att ovan nämnda ideal genomsyrat dels min period, dels Sjöberg bägge perioder och detta tyder på att liknande ideal förmodligen förekom från och med år 1928 till år 1956. Förmodligen även innan och kanske också efter 1956.

Sjöberg nämner också ideal som präglade lärarens arbete då han vid ett flertal tillfällen läst begrepp såsom klok, god, utmärkt, skicklig o.s.v. och här är likheten stor med min egen undersökning. Dessa värdeomdömen var, näst efter plikttrogenhet och nitiskt, de mest vanligaste omdömena i min undersökning. Sjöberg talar även om lärarens som fostrare där denna på ett omsorgsfullt sätt fostrar de unga med ”fast hand” eller i ”kärleksfull omtanke”. Ordet fostrare är som jag nämnt innan även förekommande i ”mina” minnesrunor, dock i så liten utsträckning att de inte tillhörde de tio vanligaste omdömena. Dock förekommer ord såsom kärleksfull, god, omsorgsfull osv. och detta är en fostrande egenskap enligt Sjöberg.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Sjöberg (2006) s.172

¹⁰⁷ Ibid, s.176

Sjöberg har även valt att nämna läraren som kollega och hur denna deltog i samhällets angelägenheter och stod upp för kåren. Detta skedde i en tid när folkrörelserna var som störst och verkade i samhället. Sjöberg menar även att läraren kunde vara representant för skolrådet eller sitta med i skolstyrelsen eftersom ett inflytande där balanserade kyrkans roll. Som jag nämnt vid ett flertal tillfällen stod det ofta i dödsrunor om övriga uppdrag läraren innehade och det var, precis som Sjöberg nämner, en vanlig ”sidosyssla” läraren hade vid sidan av sin lärartjänst.¹⁰⁸

Precis som i min undersökning är ord och formuleringar kring kallet vanligt förekommande i de studerade dödsrunorna. Tanken om kallet levde fortfarande kvar enligt både Sjöbergs och min undersökning. Den fackliga verksamheten som var livlig under denna tid, och innan, borde kanske tränga undan tanken på att lärarens uppgift skulle ses som ett kall? Begreppet yrke skulle enligt mig vara mer passande. Trots detta förekom tanken om kallet i förhållandevis stor utsträckning. Persson menar att begreppet kall främst användes av arbetsgivare och uppdragsgivare, det vill säga socknens skolstyrelse.¹⁰⁹ Man kan inte veta säkert vem som skrev runorna, kanske skrevs de av arbetsgivare och skolstyrelsen? En del minnerunor skrevs förmodligen av anhöriga och kollegor och vidare använde sig av begreppet kall. Det troliga är dock att minneteckningar skrevs av skolstyrelsen ordförande som i de flesta fall var prästen.

Varför används då begreppet kall i en tid då professionaliseringsprocessen var som störst? Både SAF och de kvinnliga respektive manliga lärarfacken förde en livlig facklig process angående lärarens profession och status. En möjlig förklaring kan vara att den äldre generationen lärare under denna tid formats i ett tidigare skede då tanken om kallet fortfarande var aktivt. En annan förklaring skulle kunna vara att kallet var så djupt rotat inom lärarkåren att det aldrig försvann. En annan förklaring kanske är att kall och yrke levde sida vid sida och på så sätt aldrig försvann? Den förklarings som känns mest logisk är dock att kallet visade på att man var en duglig lärare.

I de minnesrunor över avlidna lärarinnor är som jag nämnt skicklighet och duglighet de mest förekommande idealen som lyfts fram samt att lärarinnan skulle ses som pliktrogen och nitisk. Persson menar att idealet för lärarinnan, utöver hennes kvinnliga egenskaper, var att hon

¹⁰⁸ Sjöberg (2006) s.175

¹⁰⁹ Persson, Sofia ”Läraryrket- ett kall?”, Lärarnas historia
http://www.lararnashistoria.se/article/lararyrket_ett_kall (2012-05-21)

uppvisade styrka och handlingskraft.¹¹⁰ Just dessa två begrepp är inte vanligt förekommande i runorna i denna undersökning. Dock förekom det men i så liten utsträckning att de inte tillhörde de tio vanligaste omdömena. En möjlig förklaring skulle kunna vara att Persson hämtat sitt material från *Sveriges lärarinneförbunds tidning* och där kanske kvinnliga pionjärer och förebilder framträdde tydligare än i SAF:s tidningsorgan *Svensk läraretidning*? Det var trots allt handlingskraftiga lärarinnor som grundade föreningen och det krävdes förmodligen styrka för att bryta sig loss från SAF. I *Svensk läraretidning* delades uppmärksamheten med de manliga lärarna och möjligen hölls en något lägre profil, även i minnesrunorna.

Kvinnliga egenskaper såsom omsorgsfullhet och ett varmt hjärta var ideal som enligt Persson funnits i minnesteckningarna.¹¹¹ Enligt min undersökning var detta vanliga förekommande i runorna och här blir likheten således stor. Omsorgsfullhet präglar en moder så detta blir synonymt med moderlig som jag valt att använda mig av i min tabell och i viss mån fostrarinna. Som jag nämnde innan var skicklighet och duglighet det vanligast värdeomdömet en lärarinna fick i sin dödsruna. Persson talar inte nämnvärt om en skicklig lärarinna. En gång nämner hon dock ordet intellekt i sin framställning av Adéle Wetterlind. Ord såsom duglighet och skicklighet skulle dock kunna vara synonymt med både initiativkraft och samhällsintresse som Persson talar om, då både duglighet och skicklighet krävdes för att exempelvis grunda och senare arbeta med *Sveriges lärarinneförbunds tidning*.¹¹² Som synes är det inte helt enkelt att ersätta ett ord med ett annat då mycket betyder samma sak och vidare kan resultaten bli snarlika.

Persson nämner även Sofia Svensson som ”brinner för det sanna” och har ett ”uppoftande hjärta” vilket påminner om de värdeomdömen som framträtt i min undersökning, nämligen att man levde för sin gärning. Ordet glad förekommer i både min och Perssons undersökning då detta, precis som idag, är ett framträdande ideal.¹¹³ Reformen 1919 innebar att katekesen togs bort som obligatoriska lärobok men kristendomen var fortfarande ett av skolans viktigaste ämne. Precis som jag skrev innan var det vanligt att läraren innehade andra förtroendeuppdrag vid sidan av lärartjänsten vilket även Sjöberg hävdar.¹¹⁴ Exempelvis kunde man vara repre-

¹¹⁰ Persson, Sofia ”Folkskollärarens identitet- bilder och motbilder”. *Lärarnas historia* http://www.lararnashistoria.se/article/folkskollararnas_identitet (2012-05-21)

¹¹¹ Ibid

¹¹² Ibid

¹¹³ Ibid

¹¹⁴ Sjöberg (2007) s. 185

sentant för kyrkorådet eller inneha andra kyrkliga uppdrag. Sjöberg talar även om lärarnas förtroendeuppdrag i skolrådet för att balansera kyrkans inflytande.¹¹⁵

Vilka likheter respektive olikheter kan vi då utläsa mellan lärarna och lärarinnorna? Hur framställs den manlige respektive kvinnliga läraren i minnesteckningar? Som nämnts har jag funnit liknade omdömen i både de manliga och de kvinnliga runorna (skiljer sig dock åt procentuellt sett) och det är egentligen bara två ideal per kön som skiljer dem åt. Moderlig och fostrarinna är två ideal som jag funnit i runorna över avlidna lärarinnor och således saknas i de manliga. Där är det stället ideal såsom försynt och redig som framträder men som saknas i lärarinnornas minnesrunor. Att ord såsom moderlig och fostrarinna var vanligt förekommande är inte förvånade utan jag hade på förhand förstått att dessa ideal skulle förekomma likaså att den manlige läraren sågs som redig och omutlig. Som jag nämnde i min analys och även innan hade jag inte för avsikt att studera vilken nivå läraren/lärarinnan undervisade på. Det är, som jag skrev, troligt att många av de avlidna arbetade som småskollärarinnor då ideal såsom moderlig och fostrarinna sågs som önskvärt då man undervisade små barn. Dock hade det mindre betydelse för resultatet då andra ideal sågs som viktigare. Däremot var det förvånade att ord såsom försynt och tillbakadragen var mer förekommande i de manliga runorna än i de kvinnliga. Att vara försynt är att vara tillbakadragen och anspråkslös vilket enligt mig kan förknippas som ett kvinnligt ideal.

Vilken idealtyp framkommer då i minnesteckningarna? Både lärarinnan och läraren framställdes först och främst som plikttrogen och duglig med ett gott hjärta. Man utförde sin lärargärning på ett självupppoffrande sätt och verkade i sitt kall. Lärarinnan och läraren kunde därtill ses som en glad och humoristisk person som var intresserad av sitt arbete och omtyckt av sina kollegor och lärjungar. Lärarinnan å sin tur sågs även som moderlig och som en fostrarinna. Mannen å sin tur var även redig, omutbar samt försynt.

Sammanfattningsvis kan man säga att ideal är olika i olika tider. Ett ideal är någonting önskvärt som tydligt framställs i minnesrunor. Där befästs idealbilden av en person och den grupp hon tillhör, i mitt fall lärarkåren. Genom minnesteckningarna överförs en form av önskebild av den goda yrkesutövaren till sin omgivning och vidare formas och förvaltas en kollektiv identitet. Precis som jag skrev innan är minnesrunan först och främst en värderande skrift över

¹¹⁵ Sjöberg (2007) s.177

den bortgångne men likväl kan minnesteckningen ses som en länk mellan läraren och lärarkåren. D.v.s. en kollektiv förbindelse inom en grupp. Dödsrunan är, precis som Agrell skriver, ingen lustig genre men saknar inte intresse för allmänheten. Möjligen framställs den bortgångne i bättre dager och förhållandevis dolda ideal kan framhållas genom minnesrunan. Vi kan inte vara säkra på att det som framhålls är sant men vi kan genom att studera dödsrunor se vilka ideal de anhöriga eller övriga skribenter lyfter fram och därmed ser som önskvärda vilket också var mitt syfte med undersökningen. Sjöberg menar att en lärare kan placeras in under flera olika kategorier och nämner fyra olika idealtyper för åren 1930 och 1956. De fyra olika idealen är tjänstemannen, kollegan, förvaltaren och fadern. Detta gäller hans idealtyper, men stämmer väl överrens med min slutsats. Enligt min undersökning är detta i hög grad även ideal för den kvinnliga lärarinnan, vilket kan ge en viss nyansering av läraridealet under denna tidsepok.

4. Sammanfattning

I den här undersökningen har jag studerat lärarideal genom minnesrunor och syftet var att se hur den manlige respektive den kvinnliga läraren framställdes i dessa, samt hur dessa skiljer sig åt i ett genusperspektiv. Materialet som använts är minnesrunor hämtade ur *Svensk läraretidning* där undersökningsperioden var åren 1928-1930. Av de 601 minnesrunor som funnits har 276 kommit till användning då det är i dessa som sökta karaktärsbeskrivningar funnits. I de övriga 325 framkommer endast datum för födelsedagen respektive dödsdagen, följt av orten där den avlidne läraren arbetade samt vilken utbildning denna innehåft och eventuell examen. I de eftermälen som valts att studeras har det även framkommit värdeomdömen om den avlidne och hur hon var som lärare vilket ligger till grund för denna undersökning. Jag har valt att endast undersöka de tio mest frekventa idealen som lyftes fram i både de manlige och de kvinnliga runorna.

Jag jämförde mina resultat med andra undersökningar skrivna av Mats Sjöberg och Sofia Persson och de har, precis som mig, studerat minnesteckningar över lärare och lärarinnor. Sjöberg har studerat runor över manliga avlidna och har även han hämtat material från *Svensk läraretidning*. Han har två nedslag i sin undersökning, dels år 1930 och dels år 1956. Sjöbergs resultat skiljer sig inte åt i jämförelse mina utan samma ideal går att utläsa där. Persson däremot har hämtat sitt material från *Sveriges Folkskollärarinnoförbunds tidning* under en period på 1920-talet. Persson menar, precis som jag, att kvinnliga egenskaper såsom omsorgsfullhet och ”en öppen famn” lyfts fram i minnesteckningarna. Däremot är inte ord såsom skicklig eller

duglig lika förekommande. Persson menar istället att idealbilden av lärarinnan är en handlingskraftig, modig och stark kvinna som motbild till att kvinnor kanske sågs som passiva och svaga. Den idealbilden är inte lika framträdande i min undersökning. Dock kan förklaringen ligga i att Persson hämtat sitt material från lärarinneförbundets tidning och inte ur *Svensk läraretidning*. Förbundet drevs av initiativrika kvinnor som innehade just dessa egenskaper och vidare kanske dessa ideal lyftes fram. I *Svensk läraretidning* däremot ”delades” uppmärksamheten av både mannen och kvinnan och var således till för bägge könen.

Min slutsats är att både den manlige och den kvinnlige läraren framställdes någotsånär lika även om det skiljer sig åt procentuellt sett. Av de tio vanligaste värdeomdömena var det åtta likadana omdömen som sågs som ideal. Idealtypen som lyftes fram var att läraren och lärarinnan skulle ses som en plikttrogen och duglig lärare som på ett självupppoffrande och intresserat sätt verkade i sitt kall. Därtill tillkommer ideal såsom glad, avhållen och godhjärtad. Lärarinnan å sin tur sågs även som moderlig och som en fostrarinna. Mannen å sin tur sågs som redig och försynt.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att minnesrunor är ett användbart källmaterial för att studera ideal i en yrkesgrupp, i det här fallet lärare och lärarinnor. Man kan få en inblick i vilka ideal som rådde inom gruppen och i samhället vilket är historiskt viktigt. Skribenten eller den anhörige som skrev runan berättar någonting för oss. Minnesrunan är i första hand en värderande skrift där skribenten försöker fånga den bortgångnes identitet men den är även en historisk text över dåtidens ideal. I vissa fall kan dödsrunan även ses som en nyhetsrapportering, särskilt om personen i fråga varit känd under sin livstid.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

<http://runeberg.org/svartid/> (2012-04-10 – 2012-05-20)

Svensk läraretidning Årgång 1928 Nr: 1- 52

Svensk läraretidning Årgång 1929 Nr: 1- 50

Svensk läraretidning Årgång 1930 Nr: 1- 53

Litteratur

Agrell, Beata ”Den döde gör succé. Dödsrunan och Dan Andersson” I: *Kritikens dimensioner: festskrift till Tomas Forser/Åsa Arping & Mats Jansson* (red.) Stockholm, 2008

Blom, Per Olov *Att offentliggöra döden. Vad påverkar utformningen av dödsannonser?* Kandidatuppsats i etnologi. Göteborgs universitet, 2011

Egidius, Henry *Skola och utbildning, I historiskt och internationellt perspektiv*. Natur & Kultur, Stockholm, 2010

Hartman, Sven *Lärares kunskap: Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria*. Linköpings universitet, Linköping, 1995.

Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström *Det svenska samhället 1720-2006. Bönderna och arbetarnas tid*. Tredje upplagan. Studentlitteratur, 2009

Morawski, Jan *Mellan frihet och kontroll- om läroplanskonstruktioner i svensk skola*. Örebro universitet. Örebro, 2010

Ann-Sofie Ohlander & Ulla-Britt Strömberg *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid* Norstedts akademiska förlag. Stockholm, 2008.

Persson, Sofia *Lärarkets uppkomst och förändring: en sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen i Sverige ca 1800-2000*. Göteborgs universitet. Sociologiska institutet. Göteborg, 2008

Petterson, Lars ”Pedagogik och historia. En komplicerad förbindelse” I: *Kobran, nallen och majjen. Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning*, Staffan Selander (red). Stockholm, 2003.

Sjöberg, Mats ” Den gode folkskolläraren, självbild och identitet inom den manliga folkskollärarkåren 1930-1960” I: *Goda lärare. Läraridentitet och lärararbete i förändring*, Sjöberg, Mats (red). Linköpings universitet, 2006

Skogar, Björn ” I: Kristendomsundervisningen i 1900-talets svenska skola. Några teologiska ansatser” I: *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 1999, Årgång 4, nr 4

Sparrlov, Göran *Vi manliga lärare. Folkskolans lärare och lärarinnor i kamp om löner och arbetsområden 1920–1963*. Doktorsavhandlingar inom den Nationella Forskarskolan i Pedagogiskt Arbete. Linköpings universitet. Umeå, 2007

Elektroniskt material

Nordisk familjebok. Ugglepplagan. 38. Internetversion, ordlista.

<http://runeberg.org/nfcr/0376.html> (2012-05-18)

Nationalencyklopedin. Internetversion, ordlista. <http://www.ne.se/ideal> (2012-05-14)

Nationalencyklopedin. Internetversion, ordlista. <http://www.ne.se/v%C3%A4rner-ryden> (2012-06-17)

Nationalencyklopedin. Internetversion, ordlista <http://www.ne.se/idealtyp> (2012-06-21)

Persson, Sofia ” *Lärarket- ett kall?*”. Lärarnas historia

http://www.lararnashistoria.se/article/lararyrket_ett_kall (2012-05-21)

Persson, Sofia ” *Folkskollärarnas identitet - bilder och motbilder*”. Lärarnas historia
http://www.larnashistoria.se/article/folkskollararnas_identitet (2012-05-21)

Svenska akademins ordlista (SAOL). Internetversion, ordlista.
http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista (2012-05-09)

Bilaga

Dödsrunorna innehöll olika definitioner på ord och i min undersökning har jag valt de ord/formuleringar som varit mest förekommande. De markerade orden är de jag använt mig av i undersökningen och de som senare syns i mina tabeller. Orden och formuleringar under är de som funnits i dödsrunorna och dessa är synonymer till det markerade ordet.

De mest förekommande orden i runorna över avlidna manliga lärare:

Duglig/skicklig

Duglig, duglighet, dugande, skicklighet, skicklig, ”med stor skicklighet”, begåvad, flitig, rik begåvning, klara intellekt.

Pliktrogen/Nitisk

Pliktrogen, ”med plikt”, ”sin plikt”, plikttrogenhet. Nitisk, ”med nit”, noggrann, skötsam, samvetsgrann, trofast, trogen, trogenhet.

Avhållen

Avhållen, omtyckt, värderad, älska, älskvärd och vänsäll.

Intresserad

Varmt intresserad, intressant, intresserad.

Godhjärtad

Godhjärtad, varmhjärtad, omsorgsfull, god, vänlig, godmodig, hjärtlig, välvillig, hjärtegod, blid.

Redig

Redig, redbar, hederlig, ärlig, karaktärsfast, omutlig, redlig, ärlighet, oppriktig, oppriktighet, rättrådig.

Självuppoftande

Självuppoftande, uppoftande, oegennyttig, hängivenhet, livsgärning, lärargärning, osjälvisk,

Ordet ”kall”

”Gick upp i sitt kall, ”stort intresse för sitt kall”, ”målmedvetet arbetade med sitt kall”, ”varmt intresserad av sitt kall”,

Försynt

Försynt, blygsam, tillbakadragen, ”försynta väsen” och anspråkslös.

Glad

Glad, humoristisk, soliga lynne, humor, ”soliga och friska humör”.

De mest förekommande orden i runorna över avlidna lärarinnor:

Duglig/skicklig

Duglig, duglighet, dugande, skicklighet, skicklig, ”med stor skicklighet”, begåvad, flitig, rik begåvning, klara intellekt.

Pliktrogen/Nitisk

Pliktrogen, ”med plikt”, ”sin plikt”, pliktrogenhet. Nitisk, ”med nit”, noggrann, skötsam, samvetsgrann, trofast, trogen, trogenhet.

Avhållen

Avhållen, omtyckt, värderad, älskad, älskvärd och vänsäll.

Intresserad

Varmt intresserad, intressant, intresserad.

Godhjärtad

Godhjärtad, varmhjärtad, omsorgsfull, god, vänlig, godmodig, hjärtlig, välvillig och hjärtegod. Blid.

Fostrarinna

Fostrarinna, uppfostrare och fostrargärning.

Levde för sin gärning

Levde för sin gärning, gick upp i sitt arbete, sin livsgärning, uppoffrande, självförsakande.

Glad

Glad, glatt lynne, soliga friska humör, humoristisk, soliga leende och glada livssyn

Moderlig

Moderlig, omvårdnad, kärlek till barnen.

Sitt ”kall”

Varmt intresserad av sitt kall, dugande i sitt kall, pliktrogen sitt kall, driven av kallet, verkat i sitt kall, sitt kall.